

7. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1995. – 446 p.
8. Forgue G. Les mots Américaines. – Paris: Presses Universitaires de France, 1976. – 126 p.
9. Krapp J. The English Language in America. – New York: Frederick Ungar Publishers, 1960. – Vol. 1. – 377 p.
10. Mencken H. The American Language. – New York: Alfred A. Knopf, 1986. – 777 p.
11. The Compact Oxford English Dictionary / Simpson J.A., Weiner E.S. (eds.). – Oxford: Clarendon Press, 1994. – 2371 p.
12. The Shorter Oxford English Dictionary on historical principles / C.N. Onions (ed.). Vol. 1–2. – Oxford: at the Clarendon Press, 1959. – 2515 p.
13. Webster's Third New International Dictionary of the English Language unabridged / P.B. Gove (ed.). – Springfield: Merriam-Webster Inc., Publishers, 1981. – 2662 p.
14. Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English language / Yerkes D. (ed.) – New York, Avenel: Gramercy Books, 1993. – 1854 p.

Олександр Огуй

ВИКОРИСТАННЯ КІЛЬКІСНИХ КРИТЕРІЇВ У СИНХРОННИХ ТА ДІАХРОННИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ НІМЕЦЬКОЇ ТА ІНШИХ МОВ ЄВРОПИ: КОЕФІЦІЄНТ ПОЛІСЕМІЧНОСТІ

Звертання до кількісних характеристик, поза сумнівом, допомагає визначити якісну специфіку мовного об'єкта, яка вказує на спосіб організації лексичної системи. Тому останнім часом зростає потреба в пошуках ефективних коефіцієнтів, що містко виражають за отриманими співвідношеннями певні мовні тенденції. Одним із них є коефіцієнт полісемічності (Кп як співвідношення між кількістю слів та їх значень), на використанні якого зупинимося нижче.

Грунтуючись на досвіді лінгвістичних пошуків, принагідно зазначимо, що кількісні характеристики, які виражають якісні властивості мовного угруповання, виділеного на основі певних ознак (семантичних, фонетичних, морфологічних), в основному відповідають, за результатами статистичного аналізу, мовній системі загалом [2]. Поряд з тим, статистична тенденція, визначена за допомогою повної вибірки на матеріалі якогось зі словників, продовжує зберігатися і на матеріалі часткової вибірки. Тому апроксимативні розрахунки, отримані на матеріалах часткової вибірки (щонайменше 5-відсоткової) певних лексичних угруповань, дозволяють зробити моментальний знімок оточуючої мовної системи, завдяки якому можна скласти належні міркування про даний стан її функціонування та розвитку.

1. Лексичний склад мови (лексикон) та полісемія. Словниковий склад мови розвивається на основі словотвору, запозичення та семантичної деривації. Як засвідчує дослідження неологізмів у російській мові, за останні 30 років з'явилося близько 15000 субстантивних неологізмів. Серед них 75 % є результатом словотвору, 15,2 % – запозичень та 9,8 % – семантичної деривації, тобто полісемії [8, 22].

За нашою вибіркою із словника "Ergdzungsband zum "Deutsch – Russischen Wörterbuch" von O.I. Moskalskaja" [13] (близько 16 тис. неологізмів 1969–1982 рр., серед яких переважають 85,5 % іменників та 11,22 % прикметників), орієнтовно за таким же принципом розвивається, і німецька мова (75,82 % : 18,76 % : 5,42 %). Як бачимо, спосіб семантичної деривації займає, на противагу до самоізолюваної в роки "Залізної стіни" російської мови, ще менше місця (5,4 %), що пояснюється інтенсивнішим культуртрегерським впливом переважно англійської мови на культуру. Зупинимося детальніше на кількісних параметрах семантичної деривації чи полісемії.

2. Вживаність полісемічних слів та належність до певної частини мови. Як показує дослідження 5000 простих полісемічних слів англійської мови, феномен полісемії залежить від багатьох факторів: а) належності слів до певної частини мови; б) їх семантики; в) їх частотності тощо. За кількістю полісемічних слів частини мови мають таку ієрархію: дієслово – прикметник – іменник. За тлумачним словником угорської мови (58 тис. слів), який опрацював Ф. Папп, середня кількість семем для дієслів становить 2,3, для прикметників – 1,9, а для іменників – 1,6. Для англійської мови (тезаурус Роже, 30 тис. слів), на основі дослідження С. Вишнякової відповідні коефіцієнти полісемії дорівнюють: 3,5 (дієслово); 2,5 (прикметник);

2,1 (іменник); 1,4 (прислівник). Ця послідовність зберігається в естонській та російській мовах [10, 134].

Для німецької мови автор цього дослідження здійснив апроксимативну стосторінкову вибірку зі 140-тисячного словника "Duden" [12] (див. табл. 1).

Таблиця 1

Коефіцієнти полісемічності для різних частин мови
(на матеріалі словника "Duden")

Частини мови	Кількість семем								Характеристики		
	1	2	3	4	5	6	7	інші	Лемми	ЛСВ	Кп
іменник	4480	578	144	50	34	18	8	14	5326	6726	1,263
прикметник	654	96	27	10	7	3	3	2	802	1062	1,324
дієслово	463	176	56	38	18	10	4	10	775	1441	1,859
прислівник	79	13	8	1					101	125	1,238
Всього	5676	863	235	99	59	31	15	26	7004	9354	1,336

Як показує матеріал вибірки, 7000 аналізованих лем (лише іменників, прикметників, дієслів, прислівників без врахування інших частин мови та скорочень типу **u.E.; GmbH**) відповідають 5–6% словникового матеріалу. Встановлені за матеріалом як попередньої п'ятидесяти-, так і стосторінкової вибірки коефіцієнти полісемічності розкладаються у такій же послідовності, як і в інших мовах Європи: дієслово (1,859) – прикметник (1,324) – іменник (1,263) – прислівник (1,238), де незначні відмінності у величинах коефіцієнта для прислівників та іменників пояснюються, однак, імовірно, невеликим розміром вибірки. Достовірність отриманих результатів підтверджують дані, які інші дослідники отримали на основі повної вибірки стосовно окремих частин мови. Так, за словником "Дуден" [12] коефіцієнт полісемічності різноманітних дієслів становить від 1,67 (для всіх 12 818 дієслів) до 1,85 (для 3751 морфологічно простих дієслів) [3, 7].

Як бачимо, зазначена ієрархія частин мови (навіть із врахуванням різної складності морфологічної структури) зберігається і для німецької мови. У такий спосіб підтверджується висновок А.А. Уфимцевої [11, 89], який можна вважати універсальним для мов Європи, що семемний обсяг дієслова внаслідок семантичної деривації є більшим, ніж у номена. Проте, на нашу думку, внаслідок конкретнішої семантики семема іменників (у порівнянні з дієслівними) набагато тісніше пов'язані між собою, що й доводить В.В. Левицький [4, 66] на основі статистичного опрацювання психолінгвістичних експериментів за допомогою χ^2 . Це можна зрозуміти: за семантичними системами полісемічних іменників приховуються здебільшого конкретні етимони, які частково перешкоджають появі неpojєднаних семем [6, 130; 17, 85].

3. Розподіл обсягу та "закон спадаючої полісемії". І.Г. Ольшанський [7, 72], як і його попередники, виявив на основі 5000 досліджених німецьких іменників цікавий феномен, який позначив терміном "закон спадаючої полісемії". Його можна сформулювати так: "Чим більше семем налічує полісемант у семантичній системі слова, тим менше таких полісемантів спостерігається у мові". Для досліджуваних іменників вчений встановлює таку пропорцію: **15** двозначних полісемантів : **3** тризначних : **1** чотиризначний полісемант. Ю.К. Крилов [14, 250] сформулював для російських дієслів "закон максимального семантичного змісту": "Сукупність двозначних слів становить половину однозначних; сукупність тризначних становить половину двозначних тощо". Цей "закон" заперечує С. Шіргольц [18, 179], який на наявному статистичному матеріалі вважає, що цей закон визначає німецькі дієслова не в повній мірі.

Що стосується прикметників (Пр.), то був проведений авторський експеримент – зіставлення даних, які отримала Т. Брідкова у дипломній (наук. керівник О.Д. Огуй) на основі повної вибірки з 80-тисячного німецько-російського словника А.А. Лепінга та Н.П. Страхової [5] (Пр.1: 8649 лем), і стосторінкової вибірки автора з 140-тисячного словника "Duden" [12] (Пр. 3: 802 лем). Для перевірки виявленої тенденції використовувалися дані про кількість семем для 1 644 характерологічних прикметників, виявлених на матеріалі суцільної вибірки зі

словника А.А. Лепінга (Пр.2). Між встановленими величинами у кожній з вибірок визначалися відношення (Вдн.) між двозначними та однозначними, між тризначними та двозначними тощо.

Таблиця 2

**Кількість значень полісемічних прикметників та їх співвідношення
(за словниками А.А. Лепінга і Н.П. Страхової та Duden)**

	Кількість семем у словниках А.А. Лепінга та Н.П. Страхової і Duden								Показники		
	1	2	3	4	5	6	7	інші	ЛСВ	леми	Кп
Пр.1	7367	1021	203	34	11	6	3	2	10285	8649	1,189
Вдн.1		7,215	5,029	5,97	3,09						
Пр.2	1304	272	63	18	3	4			2148	1644	1,307
Вдн.2		4,794	4,317	3,50							
Пр.3	654	96	27	10	7	3	3	2	1062	802	1,324
Вдн.3		6,813	3,555	2,70							

Як бачимо, величини коефіцієнта полісемічності відмінні для різних словників (1,189 за словником А.А. Лепінга та 1,307 за словником "Duden"), що засвідчує відмінності у їх структуруванні семантичного простору. Внаслідок більш спрощеної морфологічної структури характерологічні прикметники мають найвищий коефіцієнт (Кп = 1,324), що засвідчує вагому участь семантичного фактора у формуванні полісемії.

Отримані дані підтверджують тенденцію до "спадання" полісемії, яка з певною регулярністю простежується щонайменше до п'ятої семемі. За описовим принципом Ю.К. Крилова, який підтверджується на матеріалі повної та часткової вибірок з двох словників, кількість двозначних менша кількості однозначних у 7 разів, а кількість тризначних від двозначних – в 4–5 разів, а кількість чотиризначних від тризначних – у 3,5–6 разів. Тобто, за принципом опису І.Г. Ольшанського, на один чотиризначний прикметник у словнику "Duden" приходиться 6 тризначних, 30 двозначних, 210 однозначних (тобто 1 тризначний : 5 двозначних : 35 однозначних прикметників). Співвідношення, отримане нами за словником А.А. Лепінга (1 чотиризначний прикметник : 3,5 тризначних : 15 тризначних : 70 однозначних прикметників), далеко не відповідає попередній вибірці, як і матеріал характерологічних прикметників, однак отриманого матеріалу достатньо для підтвердження "закона спадаючої полісемії" для прикметника.

4. Коефіцієнт полісемічності в діячності. Завдяки розгортанню чи реалізації семантичного потенціалу слово з часом може набути все більше значень – проте до певних меж. За статистичними розрахунками В.В. Дребета, С.В. Кійко та В.В. Левицького [15], темп нарощування значень зменшується після досягнення половини максимальної кількості семем для даної частини мови. Кількість можливих значень визначається як продуктивністю основного значення, так і особливостями конотації слова. Велике число семем (значень) та їх зростаючі частоти, як доводять квантитативні дослідження, гальмують подальше семантичне розгортання слова.

Як правило, середня кількість значень коливається від 1,25 до 1,3 семемі (на одне просте слово російської мови XV–XX ст.) [9, 89; 1, 10 та ін.]. Це ж стосується і сучасної німецької мови, де коефіцієнт полісемічності становить, за даними зі стосторінкової вибірки за словником Дудена, 1,336 (в т.ч. 1,324 для сучасного прикметника).

Ці величини для історії німецької мови (в т.ч. середньовісньонімецького періоду) ще не простежувалися, і тому зупинимося на матеріалі найактуальніших прикметникових груп, виділених за допомогою попередніх експериментів, у свн. тлумачному словнику М. Лексера (35 тис. слів, з них понад 3000 прикметників) [15].

Таблиця 3

**Аналізовані групи свн. прикметників та кількість їх семем
за словником М. Lexer, "Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch"**

Групи прикметників	Кількість семем							Всього
	1	2	3	4	5	6	більше	
“сильний”	12	6	3	2	2	–	–	25
“слабий”	11	7	3	–	2	–	–	22
“швидкий”	9	6	2	1	–	1	–	19
“повільний”	9	4	1	–	–	–	–	14
“веселий”	10	3	3	1	–	1	–	18
“сумний”	8	3	1	–	–	–	–	12
“розумний”	26	10	1	3	1	2	–	43
“дурний”	19	10	4	4	1	–	–	38
“сміливий”	17	8	15	7	3	4	6/ 65	60
“боязкий”	16	4	2	1	–	–	–	23
“взірцевий”	7	7	1	–	1	–	3/ 29	19
“поганий”	6	3	–	–	–	–	–	9
Всього лем	150	71	36	19	9	8	9	302
Всього семем	150	142	108	76	45	48	94	663

Як показує дослідження за даними словника М. Лексера, зазначені 12 груп включають 302 середньовісньонімецьких прикметники (серед яких понад 50 % полісемічних, а 18 прикметників зустрічаються водночас у декількох досліджуваних групах: *vrom, guot, snel, balt, gemet* і т.д.). За отриманими величинами для полісемічних прикметників у СВН також властивий “закон спадаючої полісемії”, який спостерігається і в синхронії німецької мови, проте з іншими числовими відповідниками – 1 п’ятизначний прикметник : 1,66 чотиризначних; 1 чотиризначний : 1,42 тризначних; 1 тризначний : 1,32 двозначних прикметників. Інакше кажучи, свн. прикметники семантично значно “навантаженіші”, ніж сучасні. Це засвідчує і коефіцієнт полісемічності, який суттєво перевищує середні показники для сучасної німецької мови і становить $K_p = 2,195$ (за матеріалами довільної десятисторінкової вибірки він складає для свн. прикметників 2,14). Це говорить про наближення прикметника до меж семантичного потенціалу, що, ймовірно, викликає дію тенденції до деполісемізації (див. табл. 3).

Отже, використання коефіцієнта полісемічності відкриває перед лінгвістами нові перспективи для наукових досліджень як в одній мові у різних періодах її розвитку, так і в типологічних міжмовних зіставленнях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андриевская А.В. Исследование полисемии корневых слов русского языка XI–XX вв. // Уч. зап. Тартус. универс.: Квантитативная лингвистика и автоматический анализ текстов. – Тарту, 1990. – Вып. 912. – С 3–11.
2. Кійко Ю.Є. Деякі кількісні характеристики дієслів руху в сучасній німецькій мові // Наук. вісн. Чернів. ун-ту: Герман. філологія. – Чернівці, 1997. – Вип. 15. – С. 42–46.
3. Кійко С.В. Полісемія дієслів сучасної німецької мови: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. 10.02.04. – К., 1999. – 19 с.
4. Левицький В.В. Статистическое изучение лексики: Учебное пособие. – Киев: УМК ВО, 1989. – 155 с.
5. Лепинг А.А., Страхова Н.П. (Ред.). Немецко-русский словарь. 80 000 слов. – 7-е изд. – М.: Русский язык, 1976. – 991 с.
6. Огуй О.Д. Полісемія в синхронії, діяхронії та панхронії. Системно-квантитативні аспекти полісемії в німецькій мові та мовах Європи. – Чернівці: Золоті литаври, 1998. – 370 с.
7. Ольшанский И.Г., Скиба В.П. Лексическая полисемия в системе языка и текста. – Кишинев: Штиинца, 1987. – 128 с.
8. Пацера Л.В. Неологизация имён существительных русского языка: на материале публицистики 50-х – начала 80-х годов XX вв.: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Днепропетров. гос. ун-т. – Днепропетровск, 1984. – 24 с.
9. Сильницкая Г.В. Степень полисемичности как диагностический критерий // Прикладная лингвистика и автоматический анализ текста: Тез. докл. науч. конф. – Тарту: Изд-во Тартус. ун-та, 1988. – С. 78–89.

10. Тулдава Ю.А. Проблемы и методы системно-квантитативных исследований лексики. – Таллинн: Валгус, 1987. – 203 с.
11. Уфимцева А.А. Слово в лексико-семантической системе языка. – М.: Наука, 1968. – 272 с.
12. Duden Deutsches Universalwörterbuch. – 2. Aufl. 1989; – 3. Aufl. – Mannheim; Wien; Zürich: Duden-Verlag, 1996. – 1816 s.
13. Ergänzungsband zum "Großen deutsch-russischen Wörterbuch" / Hg. von O. Moskalskaja: Дополнение к "Большому немецко-русскому словарю" О.И. Москальской. – Moskau: Russische Sprache, 1982. – 352 s.
14. Krylov J.K. Eine Untersuchung statistischer Gesetzmäßigkeiten auf der paradigmatischen Ebene der Lexik natürlicher Sprachen // H.Guiter / M. Arapov, Studies on Zipfs Law (= Quantitative Linguistics, Vol.16). – Bochum, 1982. – S. 234–262.
15. Levicki V.V., Drebet V.V., Kiiko S.V. Some quantitative characteristics of polysemy of verbs, nouns and adjectives in the german language // Quantitative linguistics. – 2000. – (in publ.)
16. Lexer M. Mittelhochdeutsches Handwörterbuch: Zugleich als Supplement und alphabetischer Index zum mittelhochdeutschen Wörterbuch von G.W. Benecke und W. Müller: In 3. Bd. – Leipzig: Hirzel, 1876–1878. – Bd. 1–3.
17. Oguy A. Approximativ-quantitative Charakteristika der Polysemie // Sprachwissenschaft / Hg. von R. Bergmann, R. Dornhauser, H.-W. Eroms, E. Glaser, Th. Vennemann. – 1999. – Bd. 24, H. 1. – S. 75–103.
18. Schierholz S. Lexikographische Analysen zur Abstraktheit, Hdufigkeit und Polysemie deutscher Substantive. – Tübingen: Niemeyer, 1991. – 221 s.

Тетяна Олійник

ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ У ДОСЛІДЖЕННІ СЕМАНТИКИ ТОПОНІМІВ-СИМВОЛІВ

Топоніми (назви географічних об'єктів) займають значне місце у фонових знаннях [1] носія певної мови і культури. Перш за все, це назви об'єктів країни, в якій він живе. При лінгвокраїнознавчому підході до мови [2], як до культурно-історичної спадщини носіїв мови і культури, об'єктом дослідження є тільки той масив географічних назв, який входить у фонові знання всіх (або майже всіх) представників даного лінгвоетнічного колективу. При цьому топоніми досліджуються не тільки в їх прямому значенні (як вказівка на об'єкт), але і в сукупності з тими культурно-історичними асоціаціями, яких вони набули в даній лінгвоетнічній спільності.

Інформація, яку несе власна назва, дуже часто визначає національну забарвленість мови, а також є джерелом певних асоціацій, необхідних для розуміння того, про що йдеться. Особливим випадком, що ілюструє важливість даної інформації і є топоніми, адже вони несуть як відомості про точне географічне положення об'єкта, так і мимовільну характеристику традицій, звичаїв, індивідуальних рис етносу, закладених у фонових знаннях мовця і слухача.

Цікаво, що у деяких випадках первісне і головне значення топоніма (позначення географічного об'єкта) нівелюється, а інформація щодо психологічної, соціальної або іншої характеристики виступає на перший план, тобто топонім набуває символічного значення і стає топонімом-символом. При цьому дослідження даного ВІ переходить зі сфери суто лінгвістичної у сферу лінгвокраїнознавчу. Необхідність розуміння тонкощів значення таких ВІ складають основу адекватного сприйняття змісту почутого чи прочитаного. Наведемо приклади: *Podunk* – за назвою містечка в штаті Коннектикут – маленьке, неважливе і віддалене містечко, глибока провінція; *Shangri-La* – царство вічної молодості в романі Дж. Хілтона "Втрачений горизонт" – райський куточок, земний рай; *Cocaigne* – Кокейн – казкова країна багатства та безтурботності; *Aceldame* – бібл. Акелдама, земля крові – страшне, прокляте місце; *Tuburn* – іст. місце страти в Лондоні – місце виконання вироку; *Tuburnia* – фешенебельний район Лондона – місце розкоші і достатку; *Golgotha* – бібл. Голгофа – місце страждань і катувань.

Об'єктом лінгвокраїнознавства, зазвичай, є тільки ті топоніми-символи, які відомі середньому представнику даної країни, які входять до фонду культурної спадщини, передаються з покоління в покоління. Основним критерієм, за яким ми відбираємо топоніми-символи (які ще називають "крилатими або "алюзивними"), є їх актуальність в масовій повсякденній свідомості середнього носія мови. Відбираються тільки ті топоніми, які входять